

Tiedettä ja sirkushuveja -podcast, jakso Eletty usko keskiajan Suomessa

Sari: Tervetuloa kuuntelemaan Tiedettä ja sirkushuveja – vanhojen aikojen podcastin jaksoa. Tässä podcastissa Tampereen yliopiston antiikin, keskiajan ja uuden ajan alun tutkimuskeskus Triviumin tutkijat keskustelevat erilaisista teemoista. Meitä voi seurata myös instagramissa tai Twitterissä tilillä Trivium alaviiva Tampere. Otamme mielellään vastaan kysymyksiä ja toiveita.

Sari: Tämänkertainen jakso käsittelee suomen keskiaikaa ja ihmisten hartauden harjoittamisen tapoja ja uskoa sosiaalisena prosessina. Olen Sari Katajala-Peltomaa, SLS:n rahoittaman Levd religion i medeltida Finland projektin johtaja, ja kanssani keskustelemassa ovat projektin muut jäsenet.

Marika: Hei, minä olen Marika Räsänen. Tähän projektiin liittyen olen ennen kaikkea kiinnostunut eletystä uskosta Turun hiippakunnan dominikaaniyhteisöissä ja ylipäätään dominikaanikulttuurin mahdollisista vaikutuksista täällä pohjoisessa.

Sofia: Moi, olen Sofia Lahti. Olen taidehistorioitsija ja minua kiinnostaa ihmisten suhde esineisiin ja kuviin keskiajalla ja myös sen jälkeen.

Anna-Stina: Moi, olen Anna-Stina Hägglund. Kiinnostukseni kohdistuu lahjoituksiin osana hengellisestä kulttuurista myöhäiskeskiajalla ja Birgittalaisluostarien vuorovaikutukseen lähiympäristönsä kanssa. Tässä projektissa tutkin asiakirjojen päiväyksiä ja niiden viittauksia pyhimysten juhlapäiviin.

Minna: Moi, olen Minna Heinonen ja työstän ensimmäistä vuotta väitöskirjaani otsikolla eletty usko ja feminiinin merkitykset pohjoismaisessa magian diskurssissa. Tutkimus keskittyy 1200-1400-luvuille. Minua kiinnostavat erityisesti magiaan ja sukupuoleen liittyvät ilmiöt keskiajan maailmassa.

Sari: Me kaikki siis työskennellään eletyn uskon tutkimuksen parissa. Aloitetaan sillä, että mitä tällä termillä tarkoitetaan.

Marika: Sen voisi tiivistää arkipäivän toiminnaksi ja kokemuksiksi, joissa on uskonnollinen tai hengellinen ulottuvuus. Katolinen kirkko ja sen arvojärjestelmä loivat taustan kaikelle keskiaikaisen ihmisen ymmärrykselle ja siten usko oli arjessa aina tavalla tai toisella läsnä. Eletty usko ei ollut erillistä kirkosta mutta sen voisi luonnehtia eronneen teologisesta opista

käytännön “sovellutusten” tasolla, eli juurikin siinä, miten uskoa esimerkiksi ilmaistiin erilaisin spontaaneilta vaikuttavin rukouksin tai miten kirkonkellojen äänet voitiin tulkita ilmauksiksi pyhydestä.

Sari: Eletty usko on kansainvälisesti nouseva tutkimushaara, mutta suomeksi, saati Suomen keskiajasta julkaisuja ei ole vielä erityisen paljon. Meidän erityinen näkökulmamme elettyyn uskoon on vuorovaikutus pyhimysten kanssa. Tässä podcastissa on aiemmin keskusteltu aika paljonkin sekä pyhimyksistä, että ihmeistä. Todettakoon kertauksena vain, että katolisen opin mukaan, erityisen hyveellistä ja hurskasta eläneellä ihmisellä saattoi olla jumalan armolahja, charisma, jonka ansiosta jumalan voima toimi hänen kauttaan tai vielä tavallisemmin pyhimyksen kuoleman jälkeen hänen pyhäinjäännöstensä eli reliikkiensä kautta. Vuorovaikutus pyhimyksen kanssa oli olennainen osa arkea, mutta toki myös kirkon oppia ja liturgiaa. Pohjoinen ulottuvuus tuo pyhimyskultteihin kuitenkin ihan oman ulottuvuutensa. Mitä/miten/millaisten pyhimysten kanssa täällä oltiin vuorovaikutuksessa?

Sofia: paikalliset ja pohjoismaiset pyhimykset korostuivat, kuten Ruotsin Birgitta, Norjan Olavi ja meidän oma piispa Henrik, mutta lukuisat kansainväliset pyhimykset olivat myös tuttuja. Neitsyt Maria ja Pyhä Anna olivat hyvin tärkeitä, ja he olivat läsnä kirkoissa maalauksina ja veistoksina. Vuorovaikutuksen muodot noudattelivat yleiseurooppalaista perinnettä: tehtiin pyhiinvaelluksia, rukoiltiin, ja kun oli saatu pyhimykseltä apua, siitä kiitettiin lahjoittamalla hänelle jotakin. Pyhimyksen haudan luokse ripustettiin puusta, hopeasta tai vahasta tehtyjä kiitoslahjoja, jotka kertoivat saadusta avusta. Jos oli saatu ihmeperannus vaikka jalkavaivaan, voitiin tuoda pieni hopeinen jalka. Myös pyhimyksiä edustaville puisille veistoksille tuotiin lahjoja, erityisesti Neitsyt Marian kuville lahjoitettiin arvokkaita viittoja ja kruunuja.

Anna-Stina: kyllä, ja maalalahjoitukset olivat myös tärkeä osa keskiajan uskonnollisesta kulttuurista ja minä tutkin lahjoitukset, jotka olivat suunnattuja luostarille tai joku kirkon, kappelin tai alttarin suojelupyhimyksille. Esimerkiksi kun lahjoitettiin omaisuutta Naantalın luostarille, lahjoitus oli myös suunnattu sen suojelupyhimyksille Pyhä Birgitta, neitsyt Maaria, Maarian äiti pyhä Anna, sekä pyhä Jaakko. Lahjoitus Naantaliin oli samalla lahjoitus pyhimyksille, jotka voidaan myös nähdä lahjoitetun omaisuuden omistajina.

Sari: Suomalaista keskiajantutkimusta leimaa tyypillisesti lähdemateriaalin niukkuus ja fragmentaarisuus. Suomi kirjallistui myöhään ja paljon materiaalia tuhottiin reformaation

yhteydessä. Tutkijat taas yleisesti ovat erikoistuneet vain muutaman lähdeyyppin analysointiin. Tämä ei Suomen keskiajan tutkimuksessa ole kuitenkaan erityisen hedelmällinen lähestymistapa ja tässä projektissa parhaamme mukaan analysoimme erilaisia lähteitä yhdessä.

Marika. Näin on. Minulla on tarkastelussa erityisesti pyhimyksiin liittyvää liturgista materiaalia, eli esimerkiksi liturgisen vuoden osalta kalenterimerkinnät ja pyhimysjuhlapäivien laulut ja niiden tekstit. Minua kiinnostaa se, kuinka paljon erilaisia pyhimyksen kunnioituksesta kertovia genrejä, yhtäältä erilaisia tekstityyppejä ja toisaalta ikonografiaa on voitu linkittää toisiinsa tietyssä tilassa ja millaisia kokemuksia tällaisella “monimediaisuudella” on pyritty luomaan tai saavuttamaan.

Sofia Mun lähteeni ovat yhtäältä kuvia ja esineitä, jotka omalla olomuodollaan kertovat monenlaista, ja toisaalta tekstejä, joissa niihin viitataan. Sellaisia tekstejä voivat olla vaikkapa kirkkojen omaisuusluettelot, ihmekertomukset tai testamentit, joissa kerrotaan tietyille alttarille lahjoitetuista esineistä tai kuvista. Ja sanottakoon vielä, että keskiaikaisia kuvia esim. pyhimyksistä on lopulta säilynyt Suomessa ja Pohjoismaissa todella paljon. Muualla Euroopassa tilanne ei ole edes katolisissa maissa välttämättä radikaalisti parempi, sillä keskiajan kuvia ja kirkkointeriöörejä on tuhoutunut niin monista eri syistä vuosisatojen aikana!

Anna-Stina Työskentelen pääsääntöisesti asiakirjojen parissa, joista käytetään myös termiä diplomi. Ne ovat avoimia kirjoituksia, jotka laadittiin silloin kun oli tarvetta julkaista/**tuottaa?** juridista tietoa esimerkiksi maanomistuksesta, poliittisista neuvotteluista, tai käräjätuomioista. Minun materiaalini koskee ensisijaisesti maanlahjoituksia Naantalin luostariin ja Turun tuomiokirkon eri alttareille. Keskiajalla oli tavallista että yksityishenkilöt lahjoittivat omaisuuttaan kirkolle saadakseen erityisiä hengellisiä palveluja vastineeksi.

Minna: Käytän väitöskirjassa kahta erilaista lähdeyyppiä: erilaisia lakitekstejä Pohjoismaiden alueelta ja kirkkomaalauksia (ainakin) Ruotsista ja Suomesta. Lakitekstit on edelleen melko vähän tutkittu, mutta hyödyllinen lähde esimerkiksi juuri magian ja sukupuolen historian tutkimukseen, toki monia muitakin asioita niistä saa irti. Kirkkomaalaukset on myös erinomainen keino päästä käsiksi aikakauden ajattelumalleihin, sillä ne ovat olleet tärkeitä ja vaikuttavia visuaalisia elementtejä kirkossa käyville ihmisille.

Sari Me tutkitaan siis nimenomaan *Elettyä uskoa*, uskoa sosiaalisena prosessina. Itse tutkin siis Vadstenan saarnakokoelmaa, etenkin Birgitan juhlapäivien saarnoja. Ne olivat osa kirkon

opetusta ja virallista liturgiaa. Kuitenkin oletettu yleisö on aina läsnä tekstissä, birgittalaisten tapauksessa tavalliset maallikot ja Vadstenaan tulleet pyhiinvaeltajat. Sillä Vadstena oli tärkeä pyhiinvaelluskeskus ja saarnaaminen myös maallikoille osa birgittalaisveljien toimintaa. Näin ollen saarnat kertovat muun muassa siitä millaisia tunteita kuulijoissa haluttiin herättää, millaisin kuvauksin aistihavainnoista, mausta ja hajusta, vaikkapa kesäsateesta kasvoilla, kokemusta pyhyydestä ja kulttiyhteisöstä tuotettiin. Ssuomeen tutkimusaiheeni liittyy siten, että Vadstena oli tärkeä pyhiinvaelluskeskus suomalaisillekin toivoretkeläisille. Toisaalta osa saarnaajista oli aktiivisia Suomenkin puolella eli on mahdollista, että heidän saarunaan on kuultu myös täällä.

Miten teidän lähteet taipuvat tällaiseen tutkimusasetelmaan?

Marika No liturgian tarkoitus oli lähtökohtaisesti vaikuttaa kaikkiin aisteihin. Ajattelen että näin sen tavoitteena oli myös vakuuttaa kirkossa kävijä, joka tunsu, kuuli, näki, haistoi ja mahdollisesti jopa maistoi ympärillään tapahtuvan riitin tai sen osia, siitä että he aistivat tilassa juuri sen pyhimyksen läsnäolon, josta kulloinenkin palvelus kertoi.

Sofia Keskiajalta säilyneet kuvat ja esineet auttavat meitä hahmottamaan, minkä näköisinä pyhimykset ihan konkreettisesti kohdattiin kirkossa. Toisaalta taas säilyneet tekstit, joissa puhutaan pyhimyskuvista tai reliikeistä, kertovat meille jotain siitä, miten niihin suhtauduttiin ja esimerkiksi miten kuvien edessä käyttäytyttiin.

Anna-Stina Lahjoituksissa tulee esiin millainen rooli hengellisillä käytännöillä oli ihmisten elämässä. Esimerkiksi jos lahjoitettiin maatila Naantalin luostarille, lahjoitus oli luostarille tärkeä taloudellinen tuki ja Birgittalaiset lisäsivät lahjoittajan päivän rukouksiin kiitoksena. Joskus lahjoittajat myös toivoivat saavansa osakseen jonkun erityisen hengellisen palvelun luostarista kuten sielunmessun tai toivoivat tulevansa haudatuksi luostarin kirkkoon. Oli hurskas teko lahjoittaa omaisuutta ja uskottiin, että vastineeksi saadut esirukoukset lyhensivät aikaa, jonka sielun piti viettää kiirastulessa kuoleman jälkeen. Lisäksi lahjoitukset ovat yleensä suunnattuja luostarin suojelupyhimyksille, jotka olivat Naantalin tapauksessa Pyhä Birgitta, Neitsyt Maaria, Maarian äiti pyhä Anna, sekä Pyhä Jaakko. Lahjoitus Naantaliin oli samalla lahjoitus pyhimyksille, jotka sitten myös voidaan nähdä lahjoitetun omaisuuden omistajina.

Minna: Lakimateriaalista voidaan selvittää esimerkiksi, miten vaikka magiasta puhuttiin, millaisia elementtejä siihen liittyi sekä miten asennoituminen siihen muuttui eri aikoina. Lisäksi lakitekstit selventää osaltaan sitä, miten aikakauden uskonto ja magia suhtautui

toisiinsa. Kirkkomaalaukset taas kertoo visuaalista tarinaa aikakauden ajattelumalleista, ja toisaalta taas ne ovat yhteys kuvalliseen ja uskonnolliseen kokemukseen itse kirkossa, jonka ihmiset myös menneisyydessä ovat kokeneet.

Sari: Meillä on tässä podcastissa aina mukana lähde-esittelyosuus. Ja nyt haluaisimmekin konkretisoida tutkimusprojektiamme yhden esimerkin kautta.

Anna-Stina Voisin nostaa esille sinetöidyn ja pergamentille kirjoitetun lahjoituskirjeen. Kyseessä oleva kirje laadittiin 16 kesäkuuta vuonna 1486 kun aatelistainen Ingeborg Fleming lahjoitti maatilan Paimiossa Naantalin luostarille Jumalan, Neitsyt Maarian ja Pyhän Birgitan nimissä. Lahjoituksen yhteydessä Ingeborg antoi myös nuoren naisen nimeltä Karin Nilsdotter, joka tuli liittyä nunnaksi luostariin. Ingeborgin lahjoitus on erikoinen siinä mielessä, että hän adoptoi Karin Nilsdotterin, koska hänellä ei ollut omia lapsia laitettavaksi luostariin.

Sari: Lapsen laittaminen luostariin oli osa suvun sosiaalisia strategioita, mutta nyt kyseessä ei siis ollut oma lapsi?

Anna-Stina: Yleensä lahjoituksena luostarille annettiin oma tytär, mutta jos lahjoittaja oli lapseton, voitiin myös antaa sukulaisnainen tai adoptoida ulkopuolinen henkilö. Ingeborgin aviomies Hartvik Japsson teki myös samana päivänä lahjoituksen, missä hän antoi toisen maatilan luostarille ja adoptoi samalla tavalla naisen, joka hän lahjoitti luostarille nunnaksi. Näiden naisten, jotka tämä aviopari laittoi ja lahjoitti luostarille, odotettiin erityisesti rukoilevan heidän, vanhempiensa ja ystäviensä puolesta. Kuului aateliston hartaudentarjoamisen tapoihin ja lahjoittaa luostarille uusia jäseniä, jotka sitten huolehtivat kuolleiden sukulaisten ja ystävien sieluista rukouksillaan. Uskottiin, että luostariäen päivittäiset esirukoukset olivat erityisesti tehokkaita ja lyhensivät kiirastuliakaa. Näin lahjoitukset Naantalin luostarille ovat hyvä esimerkki uskon elämisestä arjessa.

Sari: Meillä on tässä podcast-sarjassa tapana tarkastella myös näitä käsiteltäviä ilmiöitä uusimman tutkimuksen näkökulmasta eli haluamme tuoda kuulijoiden tietoisuuteen uusia tai uudehkoja tutkimustuloksia, jotka ovat kuitenkin edelleen tuntemattomia suuren yleisön keskuudessa, eli myytinmurto-osuus.

Marika: Meille on usein koulussa historian tunneilla sanottu, että voimme tietää vain joistakin osa-alueista keskiajan historiasta Suomen osalta, koska lähteitä on säilynyt vähän ja samaan hengenvetoon on todettu, että siksi Suomen keskiajan historia on jo kokonaan

tutkittu. Tämä ei pidä lainkaan paikkaansa. Lähteitä on säilynyt paljon ja osa niistä on jopa melko käyttämättömiä edelleenkin. Esimerkiksi Pohjolan dominikaanien osalta Jarl Gallén teki aivan loistavan oman aikansa pohjatutkimuksen 1930- ja 40-lukujen kuluessa, mutta hän rajasi tutkimuksestaan esim. liturgisen materiaalin pois, vaikka liturgiolla oli iso rooli dominikaaniveljestön jokapäiväisessä arjessa. Myöskään Gallénin jälkeen tähän tematiikkaan ei ole kunnolla tartuttu.

Sofia Vaikka reliikit ja relikvaariot olivat reformaattorien näkökulmasta täysin sopimattomia luterilaiseen katsomukseen ja kirkkoon, **monissa pohjoismaisissa kirkoissa relikvaarioita kuitenkin säilyi**, vaikkakin usein tyhjennettyinä. Ne saattoivat pysyä jopa alttarilla ja niiden merkitys säilyi, vähitellen tarkka identiteetti unohtui, mutta niillä oli edelleen yhteisölle symboliarvoa.

Anna-Stina On myös tavallinen ennakkoluulo, että luostarit suljettiin heti reformaation jälkeen, mutta usein ne kyllä säilyivät pitempää aikaa ja joskus niiden toimintaa muutettiin hiljattain kasvatusinstituuteiksi. Erityisesti naisluostarit säilyivät pidempään, koska nunnilla ehkä ei ollut perhettä luostarin ulkopuolella kenen luo he olisivat voineet muuttaa. Näin ollen oli helpompi säilyttää naisluostarit, kunnes viimeiset asukkaat kuolivat. Näin Naantalín luostarin toiminta loppui vasta 1500-luvun loppupuolella, vaikka luostarien toiminta lakkautettiin virallisesti Ruotsin valtakunnassa Västeråsin valtiopäivillä vuonna 1527. Kuten kaikessa ihmistoiminnassa, niin tässäkin, käytännöt usein poikkeavat virallisista määritelmistä.

Minna: On kyllä noussut mielenkiintoisia esimerkkejä esiin, mä voisin sanoo vielä tosta magiasta: magiaahan on aiemmassa tutkimuksessa käsitelty ihmisten, ikään kuin sellaisena alkukantaisena tapana ymmärtää maailmaa ja pyrkiä vaikuttamaan maailman toimintaan. Eli aiemmin on tehty selvä ero magian, uskonnon ja tieteellisen maailmankuvan välillä, mutta tällänen näkökulma on uusimmassa tutkimuksessa oikeastaan täysin hylätty. Ja tän näkökulman sijaan magiaa onkin alettu ymmärtää hyvin sellaisena muuttuvana ja monitahoisena ilmiönä, jota ei oikeastaan voi rajata mitenkään kauhean selkeästi. Nykyinen magian diskurssin tutkimus ymmärtää magian koostuvan monenlaisesta eri osasesta, kuten vaikka asenteista, stereotyyppioista, paikallisista tavoista ja uskomuksista. Ja se magian diskurssi on lähtökohtaisesti sosiaalinen ilmiö, jota jatkuvasti tuotetaan uudestaan.

Sari: Podcastin lopuksi pohdimme pitkiä jatkumoita ja eroja ja yhtäläisyyksiä nykykulttuuriin. Keskiajalla yhteiskunta ja kulttuuri olivat monella tapaa erilainen kuin nykyään. Uskon eläminen arjessa ei sinänsä ole aikakausirajattu ilmiö, mutta nykypäivän Suomessa uskonnolla ei ole enää yhtä merkittävä rooli arjessa. Luterilaisessa kulttuurissa pyhimyksetkään eivät ole arkipäivän tuttuja. Näkyykö tämä osa keskiaikaisesta menneisyydestä nykykulttuurissa. Mitä annettavaa keskiajan eletyllä uskolla ja pyhimyskulttien käytännöillä voisi olla nyky-yhteiskunnalle?

Sofia: Jos itse ei ole yhtään uskonnollinen, voi olla joskus vaikea ymmärtää uskonnollisen ajattelun merkitystä muiden ihmisten elämässä. Kuitenkin elämme maailmassa, jossa monet erilaiset uskonnot vaikuttavat miljoonien ihmisten elämään ja Suomessakin harjoitetaan monia eri uskontoja. Kun hahmotamme, millaista eletty usko oli satoja vuosia sitten täällä Suomessa, on ehkä helpompi ymmärtää paitsi katolisuutta ja pyhimyksiä, jotka ovat osa monien ihmisten elämää nykyäänkin, myös Suomessa, niin myös uskon kokemusta ylipäätään ja sen jatkuvuutta: sitä, miten pysyvä ominaisuus uskonnollisuus tai hengellisyys ihmisessä lopulta on, vuosisadasta toiseen.

Anna-Stina: Myös meidän ympärillämme näkyy vielä ilmiöitä, joita ovat peräisin katoliselta ajalta Suomessa, vaikka monet eivät ovat tietoisia siitä. Esimerkiksi, tapa merkata juhlapäivät punaisella värillä kalenterissa on tapa, joka voidaan johtaa keskiajan pyhimyskalentereihin missä tärkeimmät pyhimysjuhlat merkattiin punaisella. Keskiaikaisia pyhimysten kuvia myös nähdään edelleen kunnallisvaakunoissa, kuten Raisiossa missä on Pyhä Martinus tai Tukholman vaakunassa missä on Pyhä Eerik. Myös paikkakuntien nimet ovat joskus peräisin keskiaikaisista pyhimyksistä, kuten Mikkeli, Kaarina, tai Maaria. Näin keskiaikaiset pyhimykset ovat edelleen konkreettisesti osa meidän arjestamme ja kulttuurista perinnöstä.

Minna: Itselleni on tullut vastaan kasvavassa määrin erilaisia esim. muinaisuskoon/kansanperinteeseen tms. perustuvia kokoontumisia/työpajoja/kursseja jne., joissa isossa roolissa on yhdessä oleminen ja tekeminen, esim. laulaminen, tanssiminen, muu yhdessäolo. Niitä on ihan kaikenlaisia. Ihmisille on tärkeää tuottaa ja ylläpitää tällaiseen uskoon (parempi sana olisi kyllä tieto) liittyviä tapoja myös yksin, omalla ajalla, ja sillä tavalla tuottaa sitä todellisuutta. Kehollisuus ja kehotietoisuus vaikuttaa olevan muutenkin kasvussa, ja se yhdistettynä yhteisöllisiin tilaisuuksiin, jossa nimenomaan eletään todeksi itselle ja yhteisölle tärkeitä uskomuksia näyttäytyy ainakin itselleni esimerkkinä eletyn uskon jatkuvuudesta ja nykyajan uskonnollisuuden/henkisyyden sosiaalisesta olemuksesta.

Sari: Ja näin on päättynyt Vanhempien aikojen jäljillä -podcastin jakso. Kiitos keskustelijoille ja kuuntelijoille!